

Басюк Н.А. Моральне виховання дітей дошкільного і молодшого шкільного віку: погляди класиків і практика сьогодення // Інклюзія в умовах професійної (професійно-технічної) освіти. – Житомир:ФОП «Левковець», 2019.– С.58-67.

Басюк Наталія Анатоліївна,
кандидат педагогічних наук, доцент
(Житомирський державний університет
імені Івана Франка)
e-mail natabasyuk@ukr.net

**МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ
ДОШКІЛЬНОГО І МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ:
ПОГЛЯДИ КЛАСИКІВ І ПРАКТИКА СЬОГОДЕННЯ**

У статті розкриваються погляди науковців минулого на проблему формування моральної особистості. Обґрунтовується актуальність ідей класиків щодо морального виховання сучасних дітей дошкільного і молодшого шкільного віку.

Ключові слова: мораль, моральність, моральне виховання.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Проблема моральності й формування моральної особистості була і залишається найбільш актуальною. Вона завжди привертала увагу філософів, соціологів, педагогів, психологів, письменників, прогресивних діячів різних історичних періодів. Соціально-економічні і політичні процеси, що відбуваються сьогодні в Україні, негативно впливають на рівень моральної свідомості, призводять до знецінення моральних принципів. Поняття добра, совісті й милосердя часто знецінюються, а матеріальні блага, гроші зводяться в ранг найвищої цінності. Їх висока суб'єктивна цінність девальвує соціально-значущі моральні норми. Це, в свою чергу, вибудовує хибні орієнтири поведінки дітей і молоді, світоглядні принципи якої перебувають у стадії становлення. Цілком слушно зазначає Б. Кобзар, що теперішні біди багато в чому спричинені дефіцитом культури й моральності, доброти, любові й милосердя у людських взаєминах [2].

Звернення до педагогічного досвіду науковців минулого і його аналіз допоможе розширити наші уявлення про підходи до організації морального виховання дітей дошкільного і молодшого шкільного віку.

Аналіз основних досліджень і публікацій із зазначеної проблеми.

Питання морального виховання в різних аспектах глибоко вивчали українські (Т. Алексеєнко, Є. Арнаутова, О. Барабаш, І. Бех, О. Вишневський, І. Гребенніков, О. Доукіна, О. Кононко, О. Косарева, В. Котило, С. Ладивір, Т. Маркова, Т. Науменко, В. Павленчик, В. Постовий, Т. Поніманська, Г. Пономарьова, М. Роганова, М. Стельмахович) та зарубіжні (А. Адлера, Т. Гордона, Р. Дрейкурса, Я. Хамяляйнен) дослідники.

Мета статті – обґрунтувати актуальність ідей класиків щодо морального виховання сучасних дітей дошкільного і молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У моральних теоріях відомих філософів (Аристотеля, Г. Гегеля, І. Канта, Сократа) знаходимо опис морального стану певної епохи, що накладає відбиток на моральне виховання підростаючої особистості. Зокрема, Сократ визнавав вищою моральною цінністю справедливість, Платон переконував, що це внутрішнє удосконалення. Головними моральними якостями людини вважалися справедливість, співчуття, милосердя, доброта. Історичний аспект проблеми моральності засвідчує виникнення моралі як форми суспільної свідомості, регулятора людської поведінки, визначення моральних канонів, наявність вихідних моральних добродійностей, присутніх в усіх моральних концепціях (добро, любов, краса, правда, совість тощо), потреба необхідності внутрішнього морального закону (І. Кант).

Основоположник педагогіки нового часу Я.А. Коменський особливу увагу звертав на виховання людяності в людині, на почуття обов'язку і совісті, виходячи із загальнолюдської (християнської) моралі. На цій основі виділяються чотири добродійності: мудрість, поміркованість, мужність і справедливість. Мужність, зокрема, розумілася ним як витривалість, готовність принести користь, виконання обов'язку. Ці почуття визначалися вченим-гуманістом як ставлення, відношення індивіда до інших людей, до самого себе,

до навколишньої дійсності. У працях «Материнська школа», «Закони добре організованої школи», «Велика дидактика» педагог-мислитель показав, що в своєму розвитку дитина проходить шлях від доморального рівня (поведінка регулюється страхом перед Богом) до рівня автономної моралі (думки та поведінка узгоджуються із власною совістю). Він наголошував на необхідності виховання таких «добрих якостей», як помірність, охайність, шанобливість до старших, люб'язність, справедливість, благодійність, терплячість, делікатність, уміння триматися гідно, поводитися стримано й скромно.

Дещо пізніше англійський педагог Дж. Локк у творі «Думки про виховання», розкриваючи зміст морального виховання, особливої ваги надавав вихованню у дітей чесності, відповідальності, сорому за неправильні вчинки. Він неодноразово підкреслював у своїх працях, що моральні норми і правила не повинні бути чимось зовнішнім, вони мають стати глибоко особистісними якостями молодого людини. Метою виховання, на його думку, є підготовка джентльмена, який вміє розумно і вигідно вести справи, створення здорового духу в здоровому тілі і прищеплення світськості, тобто уміння поводити себе в товаристві. За його переконанням, мораль виходить з принципу корисності та інтересів особистості майбутнього джентльмена. Цілепокладання у моральному вихованні складається з позицій: 1) вироблення твердого характеру; 2) розвиток волі; 3) формування моральної дисципліни; 4) уміння керувати собою. Треба навчити дитину з дитинства керувати своєю поведінкою і вчинками, уміти відмовитися від своїх бажань. Дж. Локк рекомендував здійснювати моральне виховання з раннього віку дитини, коли юна душа найніжніша й легко піддається виховним впливам.

Найбільш оптимальним періодом для здійснення морального виховання, на думку французького просвітителя Ж.-Ж. Руссо, є вік від 15 до 17 років. Педагог визначив три завдання морального виховання: виховання добрих почуттів, добрих суджень і доброї волі. Моральні почуття, вважав Ж.-Ж. Руссо, зароджуються в людині від зіткнень з іншими людьми. Починаючи з 15 років, варто вводити вихованця в людське спілкування, в людське життя: до цих пір він жив тільки у спілкуванні з природою. «Нехай ваш вихованець

познайомиться з долею людини і з негараздами своїх ближніх, щоб, розмірковуючи про це, він навчився гуманності та співчуття. Співчуття є перше відносно (тобто з відносин до людей народжується) почуття, яке є в людському серці. Тільки не здумайте порушувати його людинолюбства холодними моралями: ні, нехай він бачить, нехай він відчуває людські біди» [3: 368].

У структурі морального виховання Й.-Г. Песталоцці виділяє три компоненти: почуття, вчинки і добро. Одним із ефективних засобів виховання при цьому, на його думку, є справи у доброчесності. Це – зокрема, участь дітей у добрих і корисних справах, що потребує зусиль, витримки, відповідальності. Ці справи варто розпочинати у сім'ї, а потім систематично проводити в умовах навчально-виховних закладів.

У вітчизняній педагогіці з часів Київської Русі високоморальними думками, піднесеними почуттями сповнені давньоукраїнські літературні пам'ятки, які висвітлюють релігійно-етичну тематику («Руська Правда», «Ізборник 1076 року», «Повчання дітям» Володимира Мономаха). У «Повчанні дітям» київський князь рекомендує привчати дітей дотримуватись загальнолюдських моральних норм, які він вважає орієнтирами поведінки в суспільстві: коритися старшим, поважати рівних собі і молодших, приносити іншим користь, бути вірним слову, не дозволяти сильним ображати слабших, не лінуватися, співчувати горю інших, щиросердечно відноситись до оточуючих, вміти придушувати в собі гнів, творити добро і т.д.

Український мислитель ХУІІІ ст. Г. Сковорода формування моральних почуттів особистості тісно пов'язував з «філософією серця». Серце, за педагогом, - духовне осердя людини, єдність її думок, почуттів і прагнень. Моральне виховання філософ убачав у формуванні в дітей таких чеснот як доброчесність, справедливість, доброзичливість, вдячність, стриманість, поміркованість, скромність, терплячість, мужність, працьовитість, милосердя і гуманізм.

Філософ вважав, що від природи в кожній людині закладений таємний «закон сродности», тобто природжені нахили та здібності до певного виду діяльності, «внутрішній поклик», «голос душі». Праця, що не відповідає

«сродности» людини, є тяжкою і нецікавою для неї, завдає великої шкоди і самій людині, і суспільству. Зовсім інші почуття викликає праця, до якої людина має нахил. Така споріднена праця є джерелом радості, насолоди, людського благополуччя. Ось чому батькам, вчителям варто якомога раніше виявляти природні задатки дітей і наполегливо розвивати їх. В основі щастя, за Г. Сковородою, лежить сумлінне виконання людиною власне людського обов'язку і реалізація нею свого природного покликання.

Тема моральності знайшла відображення у художній літературі кінця XVIII-початку XIX століття. Французький письменник, один з основоположників реалізму в європейській літературі Оноре де Бальзак не писав праць з педагогіки, проте його літературна творчість пронизана ідеями виховного значення. Головна тема усіх його творів – виховання високоморальної особистості. Вони змушують читача замислитись над законами життя й моралі. Оноре де Бальзак жив у добу занепаду моралі суспільства Франції, де найвищою метою стала гонитва за грішми і насолодою. Система цінностей руйнувалася, економічні чинники та приватне життя посідали чільне місце. Головною хворобою суспільства був егоїзм, ліки від якого намагався знайти письменник. У цьому думки його думки співзвучні сьогоденню. У творах «Батько Горіо», «Людська комедія», «Шагренева шкіра», «Гобсек» митець засуджує владу грошей над людьми та їх руйнівний вплив, розмірковує над людськими цінностями, ідеалами, нормами людської поведінки, моральним самовдосконаленням людини. Водночас О. де Бальзак вірить у силу духу свого народу, він упевнений, що у суспільства вистачить сили вистояти в боротьбі за своє морально-духовне відродження.

У XIX ст. неоціненний внесок у справу морального виховання дітей зробив видатний педагог К. Ушинський, який вважав, що формування моральних рис і почуттів особистості є пріоритетним в освітньому процесі. Концепція морального виховання К. Ушинського ґрунтувалася на народній педагогіці. Головним, на його думку, було виховання чуйності, щирості, доброзичливості, довіри до людей, скромності, чесності, працьовитості, гуманності, почуття національної та власної гідності. Особливо цінним, вважав

педагог, є усвідомлення дітьми моральних норм та дотримання відповідних правил поведінки в повсякденному житті. Гартування волі має привчати їх стримувати свої деструктивні бажання та діяти згідно з моральними приписами. Завдяки цьому в малят накопичується власний досвід моральної поведінки, який допомагає приймати правильні рішення в складних ситуаціях морального вибору. Акцентуючи увагу на потребі дитини у спілкуванні, педагог віддає перевагу використанню таких методів і прийомів виховання: обмін думками з моральних тем, переконання, роз'яснення, особистий приклад дорослих, заохочення і покарання, спільна діяльність (ігрова, трудова), організація дозвілля.

Італійський педагог М. Монтесорі була переконана, що перші уроки моралі дитина засвоює в період дошкільного дитинства. Саме на цьому етапі життєвого циклу людини (період етнокультурації) закладаються основи моральної свідомості, моральних якостей і почуттів, навичок моральної поведінки, які визначають подальше становлення і вдосконалення людської особистості та її інтеграції в суспільство. М. Монтесорі була переконана в тому, що діти дошкільного віку за участю властивого їм «абсорбуючого розуму» на підсвідомому рівні засвоюють чималий обсяг знань про довколишню дійсність, у тому числі й про певні соціокультурні явища [1: 141]. З розвитком свідомості дитини, на думку педагога, відбувається поступова трансформація «абсорбуючого розуму», завдяки чому здійснюється перехід до свідомого сприймання й осмислення норм, цінностей, культури і т.д. Сформовані в цей час уявлення і набуті знання про певні культурні стандарти, морально-етичні цінності, норми та деали є першоосновою для розвитку моральних мотивів і формування навичок моральної поведінки.

Значному розширенню знань і уявлень про норми моральної поведінки та особливості взаємодії соціумом, за переконаннями М. Монтесорі, сприяють безпосередні контакти дітей у дошкільних закладах. Особливо ефективним є при цьому комплектування гетерогенних за віковою ознакою груп. Такі групи забезпечують дітям широкі можливості як для їхнього інтелектуального розвитку, так і для становлення моральної свідомості та оволодіння навичками

моральної поведінки [1: 184]. На думку педагога, виховання дитини в різновіковій групі забезпечує урізноманітнення постійної соціальної позиції дошкільника (від молодшого до старшого серед дітей), що сприяє формуванню вмінь і навичок спільної діяльності, ознайомленню з такими моральними категоріями як «доброта», «щирість», «турботливість», «правдивість», «чесність», «справедливість», «добррозичливість», «щедрість» та ін., розвитку соціальних та моральних почуттів дитини. Виховання дітей у різновікових групах, на думку М. Монтесорі, створює сприятливі умови для розвитку емпатії та емоційної синтонії [1: 157]. У процесі своїх спостережень над дітьми педагог відмічала, що діти старшого дошкільного віку, зазвичай, проявляють розуміння до емоційного стану своїх молодших товаришів і здатні відгукуватися на нього. Піклуючись про молодших, допомагаючи їм, вони водночас почувуються потрібними та компетентними, що сприяє підвищенню самооцінки, а також формуванню почуття відповідальності й обов'язку.

Головними завданнями морального виховання невтомна просвітителька, засновниця перших національних шкіл і дитсадків в Україні С. Русова вважала розвиток у дітей високих моральних почуттів шляхом безпосередньої участі в добрих і корисних справах, де й формуються відповідні моральні навички та стилі моральної поведінки, а також моральна свідомість, стійкі моральні переконання. Важливу роль у становленні моральних почуттів відводила дошкільному та молодшому шкільному віку. Вона стверджувала, що перші уявлення та моральні почуття в дитини викликають її батьки, рідні, близькі, що підходять до її колиски, бавлять, пестять, колишують, купують, граються з нею тощо. Турбота, ласка з боку рідних, радість, яка оточує дитину в здоровій, згуртованій сім'ї, виховують у дітей перші почуття симпатії, любові до батьків, дідусів і бабусь, братів, сестер, породжують прагнення спілкуватися з ними, а згодом – і піклуватися про них. Приклад батьків, старших членів сім'ї стає для дитини тим животворним джерелом, із якого поступово виростає почуття любові до людей, до свого рідного краю, народу, своєї Батьківщини.

С. Русова вказувала на значення моральних почуттів, які посідають важливе місце в системі морального виховання учнів, у розвитку їх інтелекту та

духовності. Моральні почуття – це переживання людиною свого ставлення до того, що відбувається в її житті, що вона пізнає та робить. Важливу роль у формуванні моральних почуттів дитини, за твердженням С.Русової, відіграє мотивація успіху, яка виявляється у намаганні позмагатися, перемогти, виявити насамперед фізичні сили та можливості.

Ідеями моральності проникнута уся виховна система А. Макаренка. Основні завдання морального виховання він вбачав у формуванні моральної свідомості; вихованні і розвитку моральних почуттів; виробленні умінь і навичок моральної поведінки.

Працюючи із специфічним контингентом, першорядне місце відводив вихованню свідомої дисципліни, розглядаючи її в тісному зв'язку з вихованням волі, мужності й характеру, і вихованню почуття відповідальності. Як основу, фундамент розвитку почуття відповідальності А. Макаренко розглядав колектив. Дитина має пізнавати моральні норми у системі конкретних і реальних взаємин людей. Засвоєння їх змісту породжує моральну активність (готовність до свідомої поведінки у складних ситуаціях), яка є основою моральної поведінки, а також свідоме і відповідальне ставлення дитини до своїх учинків. Моральному вихованню в колективі сприяє атмосфера ділового співробітництва, добровільної взаємозалежності, доброзичливості.

А. Макаренко – один із перших у вітчизняній педагогіці, хто розкрив відповідальність як соціальну якість особистості і ввів до науково-педагогічного обігу поняття відповідальної залежності. Характерно, що учений не зводив відповідальність до зовнішнього контролю поведінки особистості за допомогою колективу. У цьому зв'язку важливо виховувати почуття обов'язку, емоційне переживання особистості власної відповідальності. Тому педагог допускав розумну міру покарань, які допомагають сформуватися міцному характеру, вмінню опиратися спокусі, переборювати її, «щоб дитина сама побачила шкоду, якої вона завдала недбалим поведженням з річчю, і пожаліла про своє недбальство» [3: 195].

Одне з центральних місць у педагогічній концепції А. Макаренка займає продуктивна праця. Вона органічно пов'язана з моральним, естетичним,

політехнічним, фізичним та іншими аспектами виховання. Педагог вважав, що в суспільстві праця є не тільки економічною категорією, але й категорією моральною.

Багато цінного для формування моральних почуттів дошкільників містять наукові праці та практичний досвід В. Сухомлинського – українського педагога, публіциста, письменника, поета. Засвоєння азбуки моральності слід розпочинати з раннього віку, коли серце і душа дитини відкриті виховним впливам. Серцевиною морального виховання В. Сухомлинський вважав формування в дитини людяності, гуманізму. Застерігаючи від формалізації процесу виховання, видатний педагог звертає увагу педагогів на активізації почуттів дітей: кожна людина в дошкільному дитинстві повинна пройти емоційну школу, або школу виховання добрих почуттів. Він обґрунтовує, якими мають бути почуття – до батьків, рідних, близьких, до інших людей та обов'язок перед ними; любов до Батьківщини, розуміння життя, добра і зла у ньому; виховання високих моральних якостей і норм поведінки, любові до знань, школи, учителя; дружба, любов, сім'я; ставлення до краси в природі, суспільстві.

На сучасному етапі досліджено такі питання морального виховання: психологічні механізми становлення й розвитку моральних почуттів, уявлень, суджень, переконань і поведінки (К. Абульханова-Славська, С. Анісімов, Л. Божович, Д. Ельконін, О. Запорожець, С. Карпова, О. Кононко, Г. Кошелева, В. Малахов, Ж. Піаже, Т. Репіна, Є. Субботський та інші); специфіка й закономірності морального розвитку дошкільника (Ю. Аркін, Р. Ібрагімова, С. Якобсон); педагогічні умови й засоби формування моральних норм у дітей (А. Виноградова, І. Княжева, Т. Маркова, Л. Стрелкова); моральної свідомості (Л. Артемова, І. Бех, Р. Буре, Л. Виготський, В. Зеньковський, В. Нечаєва, С. Рубінштейн та ін.).

Особливу увагу привертають сучасні праці науковців, у яких досліджено: формування оцінно-етичних суджень у художньо-мовленнєвій діяльності дошкільників (А. Богуш, О. Монке); виховання колективних взаємин дітей (О. Булатова, В. Нечаєва), гуманних взаємин старших дошкільників і

першокласників (А. Гончаренко, С. Литвиненко), моральної поведінки в дошкільників (Т. Колесіна, Г. Савицька, Т. Фасолько, М. Федорова); педагогічний вплив на становлення морального вибору дошкільників (О. Кошелівська), роль емоцій у моральному становленні особистості (Л. Подоляк), виховання милосердя в старших дошкільників (І. Княжева).

Висновки та перспективи подальшого дослідження проблеми. Таким чином, погляди класиків на проблему морального виховання, їх глибоке філософське підґрунтя мають значний потенціал для використання у виховному процесі з метою формування моральної особистості дітей і їх морально-ціннісних орієнтацій. Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у розробці педагогічних умов морального виховання дітей дошкільного і молодшого шкільного віку.

Список використаних джерел та літератури

1. Guz S. Metoda Montessori w przedszkolu i szkole. Lublin, Wydawnictwo uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, 2006. 314 s.
2. Кобзар Б. Мета виховання, або проблеми духовної культури особистості Освіта. 2000. 20 – 27 травня. С. 6.
3. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки : навч. посібн. / за заг. ред. З.Н. Борисової. Київ: Вища школа, 2004. С. 365 - 375.